

TEORINIAI PAULO RICOEUR’O SAMPROTAVIMAI APIE UŽRAŠYTĄ PASAKOJIMĄ IR JŲ PRAKTINIS TAIKYMAS ANALIZUOJANT AUTOBIOGRAFINĮ TEKSTĄ

Olga Velavičiūtė

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas

*Hermeneutinis skaitymas ...
tai džiazuojantis skaitymas,
turintis labai stiprų
improvizacijos pradmenį.*

A. JURGUTIENE

Paul Ricoeur (1913–2005) – XX amžiaus humanitarinės minties klasikas. Jo vardas minimas tarp tokių mokslininkų kaip E. Husserlis, M. Heideggeris, G. Gadameris, L. Vitgenšteinas. Nepaisant to, kad Ricoeur’o darbai dažniausiai siejami su fenomenologinės hermeneutikos idėjomis (tokių darbų kaip „Egzistencija ir hermeneutika: interpretacijų konfliktas“ dėka), jo darbai yra įdomūs įvairiausių kitų mokslų sričių tyrinėtojams, apie ką liudija ir neseniai įvykusi Tarpdisciplininė Paul’io Ricoeur’o darbų tyrimų bendrijos konferencija¹. Tęsdamas hermeneutikos tradiciją jis tuo pačiu metu buvo atviras visoms naujoms mokslo šakoms. Jo anksty-

vai kūrybai įtaką padarė egzistencializmo filosofija (Karlo Jasperso, Ž. P. Sartre’o, G. Marselio idėjos). Jis yra išvertęs į prancūzų kalbą fenomenologijos klasiko E. Husserl’o darbų, rašęs apie psichoanalizę (knygose *Apie interpretaciją. Abybraižos apie Freud’ą, Interpretacijų konfliktas*), istorijos epistemologiją (trijų tomų darbas *Time and Narrative*, 1984; *La mémoire, l’histoire, l’oubli*, 2000), teisės filosofiją (*The Just*, 2000), kelis veikalus skyrė analitinei kalbos filosofijai (*La Metaphore vive*, 1975; *La sémantique de l’action*, 1977), labai domėjosi struktūralizmo darbais. Taigi jo filosofinis kontekstas apima beveik visus svarbius XX amžiaus mąstymo stilius. Ricoeur’o metodas gali būti pavadintas sintetiniu, nes nuo pat savo veiklos pradžios Ricoeur’as stengėsi susieti įvairias, kartais atrodančias visiškai priešingas mokslų sritis: psichoanalizę, struktūralizmą ir semiotiką su hermeneutika. „Nebus perdėta tvirtinti, kad Ricoeur’o darbai – tai prizmė, dėka kurios įvyksta skaitytojo pažintis su filosofiniu palikimu: nuo senosios graikų klasikos iki šiuolaiki-

¹ Išsamiai apie konferenciją: A. Борисенкова, «Междисциплинарная конференция Общества исследований трудов Поля Рикера в Великобритании и Ирландии», *Социологическое обозрение*, 2009, № 8, <http://www.sociologica.net/s20/20obs2.pdf>

nių teorijų“². Mokslininko pastangos yra nukreiptos į modernių bei tradicinių teorijų sąsają paieškas.

Literatūros tyrinėtojams ypač įdomi yra Ricoeur'o interpretacijos teorija. Pagrindiniam literatūros mokslo klausimui „kaip suprasti kūrinių“ Ricoeuras paskyrė knygą *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*³, kurią ir aptarsime teoriniame įvade.

Pagrindinė Ricoeur'o nuostata yra ta, kad literatūros kūrinys – tai užrašytas pasakojimas. Ką reiškia pats žodis „pasakojimas“ šioje knygoje? Anot Ricoeur'o, visa žmogaus patirtis yra artikuliuojama kalba ir paverčiama pasakojimais [narrative (*anglu*)]. Patirtis nėra duota mums tiesiogiai, ji organizuota kaip pasakojimas, ir mūsų žinojimas apie pasaulį – tai yra pasakojimų apie pasaulį žinojimas. Pasakojimas yra perteikamas per kalbą, pagal Ricoeur'a, per diskursą, kuris suprantamas kaip kalba įvykyje. Pasakojimas – tai kalbėjimo įvykis, diskursas, turintis ontologinį pirmumą, nes suteikia kalbai realumą. Diskurse kalba realizuoja savo priklausomybę referentams, ir būtent šis ryšys įsitvirtina pasakojimo tikroviškumą, t.y. vyksta posūkis nuo prasmės prie daikto realybės. Toks pasakojimo supratimas primena tradicinės hermeneutikos teorijos nuostatą: diskursas orientuotas į referenciją, jį suprasti reiškia atsakyti į klausimą „apie ką kalbama“.

Tačiau kad taptų tekstu pasakojimas turi būti užrašytas. Pagrindinė Ricoeur'o nuostata yra ta, kad literatūros kūrinys – tai

užrašytas pasakojimas. Kadangi hermeneutika visų pirma orientuojasi į užrašytą tekstą, Ricoeur'as išskyrė dvi rašto problemas:

- kaip gyvenimo įvykis tampa reikšme, arba: kaip įvykis per kalbą, suprantamą kaip diskursą, užrašomas, kas pasikeičiasi užrašymo proceso metu;
- kaip šita reikšmė (arba intencija) eksteriorizuojasi, t.y. koku būdu kitas žmogus atskleidžia pasakojimo reikšmę užrašytame tekste.

Rašto formą turintis pasakojimas įgyja naujus bruožus, todėl kad suprastume teksto reikšmės reikia suprasti pačią kalbą, atsakyti į klausimą „kaip kalbama/kaip skaityti tekstą“, o tai jau semiotikos užduotis. Derinamas šias dvi mokslo šakas, Ricoeuras bando naujai pažvelgti į hermeneutinę teksto supratimo problemą. Hermeneutiškai tekstas yra „subjektas“, su kuriuo komunikuoja skaitytojas tarpininkaujant kalbai. Bet tuo pačiu metu pasakojimo rašytinė forma turi semantinę autonomiją, kuriai suprasti reikalinga objektyvi tekstinė analizė (semiotikos prasme). Pasakojimas, kurio pats mažiausias vienis yra sakinytis, anot Ricoeur'o, neredukuojamas į savo dalių mechaninę sumą. Todėl kalbinių ženklų aprašymą reikia papildyti skaitytojo patirtimi bei vaizduote. Ricoeuras siūlo sujungti šias dvi skaitymo operacijas ir pamatyti tekstą kaip „dviejų funkcinių prasmų turėtoją: objektyvios lingvistinės ir kintančios diskursinės“⁴.

Įtikinamai parodęs pirmoje knygos esė *Kalba kaip diskursas*, kad pasakojimą tu-

² Ten pat.

³ P. Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos Lankos, 2000. Toliau cituojant nurodomi šio leidinio puslapiai skliaustuose.

⁴ A. Jurgutienė, „Kūrinio supratimo problema postmodernistinėje hermeneutikoje“, *Literatūra*, 2000, 39-42 (1), p. 49.

rétume suprasti kaip gyvenimo įvykio ir reikšmės dialektiką, toliau Ricoeur'as išsamiai analizuoja, kaip tokia jo dialektinė savybė pasireiškia skirtinguose užrašyto teksto lygmenyse.

Visų pirma jis aiškinasi, kodėl iš vis atsiranda gyvenimo įvykio užrašymo poreikis: „Užfiksuoti reikia tik diskursą, nes diskursas kaip įvykis dingsta“ (39). Dingsta įvykis, bet ne reikšmė, kuri gali būti užfiksuota jo pasakojimu. Egzistencializmo filosofijos tradicijų rėmuose Ricoeuras aiškina pagrindinę žmogaus savybę – kurti pasakojimus apie savo gyvenimą. Laike dingstantis gyvenimas skatina žmogų kurti pasakojimus, o su jais reikšmes ir vertybes. Užrašytas pasakojimas keičia tradicinį šnekos modelį. Kaip jis keičiasi Ricoeuras bando parodyti, pasitelkęs Romano Jakobsono komunikacijos modelį, jis aprašo, kaip transformuojasi veiksmų (kalbėtojas, klausytojas, kontaktas, kodas, kontekstas ir pranešimas) ir funkcijų (emocinė, konatyvinė, fatinė, metalingvistinė, referentinė ir poetinė) sąveika, kai diskursas užrašomas (38). Dabar trumpai aptarsiu šių transformacijų procesus.

1) Empirinis kalbantis autorius/ teksto autorius arba pasakotojas

Visų pirma, tekstas „įgyja“ semantinę autonomiją, kuri atsiskleidžia kaip pasakojimo įvykio ir reikšmės dialektika, todėl „rašytiniame diskurse autoriaus intencija ir teksto reikšmė ima nebesutapti“ (41). Empirinio autoriaus intencija tampa nepasiekiamą užrašyto pasakojimo skaitytojui, bet mokslininkas mato čia ne jo trūkumą, o atvirkščiai – teksto komunikacinių galimybių išplėtimą: „Užrašas tampa semantinės teksto autonomijos sinonimu. <...>

Tekstas išsiveržia už riboto autoriaus gyvenimo horizonto. Tai, ką reiškia tekstas, tampa svarbiau už tai, ką jį rašydamas norėjo išreikšti autorius“ (40-41). Teksto semantinės autonomijos problema randasi tada, kai „tekstas nebeatsako“ (tampa objektu) ir kai „teksto autorius“ arba „pasakotojas“ pakeičia empirinio kalbančio autoriaus sąvoką. Taigi užrašytame pasakojime atsiranda dialektinis santykis tarp autorinės reikšmės ir verbalinės reikšmės. Ir Ricoeur'as siūlo interpretuoti jas „tarpusavio perspektyvoje“ (42).

Skirtumas tarp pasakojimo žodžiu ir užrašyto pasakojimo kalbėtojo lygmenyje yra nuotolis tarp „kalbančio“ (tuo momentu jis tampa autoriu) ir „apie ką kalbama“ (virsta tekstu), reikšmė tekste atsiskiria nuo įvykio (šnekoje jie susipynę) ir atveria naują matymo galimybių būdą.

2) Klausytojas / Skaitytojas / kontaktas.

Užrašytas tekstas adresuotas nežinomam skaitytojui ir tai liudija apie pasakojimo „išlaisvinimą iš situacijos „akis į akį“ (43), kai jis yra žodžiu išdėstomas. Taigi, užrašytas tekstas gali kurti savo daug įvairesnę ir platesnę auditoriją:

– „semantinė teksto autonomija steigia potencialių skaitytojų ratą ir kuria teksto auditoriją“;

– „auditorijos atsakas lemia teksto svarbą, taigi ir reikšmę“ (*ten pat*).

Skaitytojo perspektyvoje atsiranda hermeneutinė problema – teksto suvokimo arba jo nuotolio įveikimo problema. Teksto įsisavinimas suprantamas ne tik kaip imanentinė jo semantinė analizė. Nes skaitant pajauštas nuotolis yra ne tik tarp mūsų ir meno kūrinio egzistuojančio atotrūkio faktas, bet ir istoriškai veikiamų

skirtingų kultūrų nuotolis, kultūrų „kovos“ tarp „kito“ (*otherness*) ir „savo“ (*ownness*) faktas. Čia skaitymas paverčiamas „vaistu, teksto reikšmę “išvaduojančiu“ iš atitolimo svetimumo ir perkelančiu ją į naują artumą, kuri įveikia ir išsaugo kultūrinį nuotolį, o kitumą priima į savumą“ (55). Čia Ricoeur’as hermeneutiškai apibendrina, kas yra interpretacija: „Filosofine prasme interpretacija ir yra ne kas kita, kaip bandymas svetimumą ir atitolimą padaryti produktyvius“ (55). Interpretacija tokiu būdu glaudžiai susijusi su skaitytojo introspekcija, jis turi subjektyviai išgyventi tekstą, kad šis taptų jam savas.

3) Pasakojimo kodo arba žanro problema.

Pasakojimas visada užrašomas orientuojantis į tam tikras literatūrinės, istorines ir kultūrinės konvencijas, tekstai gaminami pagal savo taisykles, tai yra pagal žanro taisykles (žanrai iš esmės nepriklauso „nuo šnekos ir rašto priešpriešos“). Žanrai yra „generatyvinės priemonės diskursui“ ir „jų gamybą reguliuojančios taisyklės“. Kūrinio stilius ir yra ne kas kita, kaip „individuali konkreto produkto ar dirbinio konfigūracija“ (44). Raštas organizuoja pasakojimo faktus ir įvykius į vieną sistemą, tvarkydamas juos pagal savo sumanymą. Susijungdami į pasakojimo loginę grandinę, faktai ir įvykiai jau ne tiesiogiai mėgdžioja patirtį, ne aprašo ją, bet suteikia jai kažką naują – naują reikšmę. „Raštas kalbos kūriniais suteikia skulptūroms būdinga savarankiškumą <...> Užrašymo ir gamybos problemos literatūroje susipina <...> Tekstas reiškia ir užrašytą, ir suformotą diskursą“ (45). Formuojasi diskursas pagal tam tikras žanro taisykles, kurios apriboja

pasakojimo galimybes, bet kartu ir atveria „žanro atminties“ erdvę, kur įmanoma individualiai realizuoti užrašymo projektą ir pasiekti naujos reikšmės ribą.

4) Kontekstas / Referencija.

Kontekstas veikia diskurse kaip filtras, jo funkcija – išrinkti iš pasakojimo tas prasmes, kurios labiausiai tinka suvokimo situacijai. Rašytiniame tekste „tarp identifikacijos ir demonstracijos atsiveria spraga ...tarp rašytojo ir skaitytojo nėra bendros situacijos“, nėra situacinių nuorodų. Ir todėl vyksta išlaisvinimas iš situacinės referencijos ribų, ir „žmogus įgyja pasaulį, o ne vien situaciją“ (47). Skaitytojas gali „nužymėti nesituacines nuorodas, kurias pateikia tikrovę aprašantieji pasakojimai“ (nefikcionalūs tekstai) arba „apsirūpinti ostensinės referencijos atitikmeniu – “tarsi“ ...paremtu įprastinėmis identifikacijos procedūromis“ (fikcionalūs kūriniai). Aprašyta tekste situacija, patenka į skaitytojo kontekstą, sukuria naujus ryšius, formuoja naują prasmų pasaulį, kurį per interpretaciją jis gali įsisavinti.

Bet ką reiškia suprasti užrašytą tekstą? Šiam klausimui skirtas ketvirtas knygos esė *Aiškinimas ir supratimas*.

Užrašyto pasakojimo prasmę Ricoeur’as aprašo kaip atskaitos tašką naujos vizijos apie pasaulį formavimui: „Tik raštas ...išsilaisvindamas ne tik iš autoriaus ir pirminės auditorijos, bet ir dialogo situacijos ribotumo, atskleidžia diskurso kaip pasaulio projektavimo paskirtį“ (49). Ir truputį toliau jis patikslina: “Užrašant diskursą perrašomas pasaulis, o perrašymas nėra pakartojimas, tai – metamorfozė“ (53). Jo manymui, žmogaus pasaulis kuriamas

pasakojimais ir yra tekstuose – „visų rūšių, aprašomuosiuose ir poetiniuose, ... perskaitytuose, suprastuose ir pamiltuose“ (49), visi šitie tekstai susipina į „nuorodų ansamblį“, suprasti šiuos tekstus reiškia „tarp mūsų situaciją apibrėžiančių predikatų įkurdinti tas reikšmes, kurios mūsų Umwelt paverčia Welt“ (49). Tekste buvo objektyvizuotas vienas pirminis įvykis, o skaitytojas, remdamas tekstu, turi „generuoti naują įvykį panašiu įvykiu“ (89), ir šitas naujas skaitytojo sukurtas įvykis ir bus supratimas. Diskursas yra sukuriamas kaip įvykis, o supratimas kaip reikšmė. Supratimas turi būti paremtas aiškinimo procedūromis, kurių išskiriamos trys stadijos:

1. *Spėjimas*. „Pastanga įspėti teksto reikšmę būtina todėl, kad mums nepasiekiamo autoriaus intencija“ (87), nes egzistuoja semantinė teksto autonomija ir skaitytojas visada konstruoja „verbalinę teksto reikšmę“ (90) ir ją reikia konstruoti kaip visumą, o tai visada yra tik spėjimas.
2. *Aiškinimas*. Spėjimas turi būti pagrįstas, o tam reikalinga restauruoti detales – temų hierarchiją. Pasirenkant kokią nors vieną skaitymo perspektyvą galima vieną sakinį sujungti kitu sakiniu, bet tai visada bus vienusiškas jungimas. Interpretuojant tekstą, anot Ricoeur'o, reikia siekti „tikimybės logikos“: kiekvienas teiginys turi pagrindą, tik tada įmanoma kalbėti apie išvados teisingumą. „Pagrindimo logika mums leidžia laviruoti tarp dviejų – dogmatizmo ir skepticizmo – ribų“ (93).
3. *Įsisavinimas*. Įsisavinimu užsibaigia interpretacija (1,2). Ricoeur'as įspėja, kas įsisavinimą nereikia suprasti

kaip empirinio „autoriaus intenciją“ ar kūrinio „istorinę situaciją“, jis neatpatintinas nei su „skaitytojų auditorijos lūkesčiais“, nes įsisavinti reikia „paties teksto reikšmę“ ir tokiu būdu gauti „tikrąją referentinę teksto galią“ (105).

Apibrėždamas hermeneutiką kaip gyvenimo „išraiškų fiksavimo rašte teoriją“ (103), Ricoeur'as kertinį hermeneutikos momentą įvardino kaip „diskurse glūdinti atvėrimo galia“ (galimas daiktų matymo būdas) ir „įsisavinimo ryšį“ (105), bandymas suprasti tekstą tampa „fundamentalia teksto horizonto išplėtimo prielaida“ (106) ir kartu – skaitytojo akiračio išplėtimu. Kaip rašo Ricoeur'o teorijos tyrinėtojas: „Anot Ricoeur'o, hermeneutikos uždavinys yra parodyti, kad egzistencija susilaukia žodžio, prasmės, refleksijos tik nepertraukiamos visų reikšmių, gimstančių kultūros pasaulyje, interpretacijos keliu“⁵. Ricoeur'as griežtai pabrėžė, kad supratimas – tai interpretavimas, o ne tik interpretacija, tai reiškia, kad tai yra procesas, kurio metu ne skaitytojas, bet pats tekstas skaitytojui „pasiūlo naują buvimo būdą“ ir „suteikia jam naują sugebėjimą pažinti save“ (107).

Ricoeur'o knygoje nėra praktinių pavyzdžių, kaip taikyti jo interpretacijos teoriją literatūriniam tekstams. Jo tikslas buvo pažadinti tyrinėtojo norą bei vaizduotę naujų individualios interpretacijos galimybių paieškant, o ne duoti schemas bei taisykles beprasminiam kopijavimui. Naudojant jo teoriją, man atrodo, būtina yra apibrėžti in-

⁵ Г. В. Дьяконов, *Диалогика символизации и интерпретации в герменевтике П. Рикера*, <http://hpsy.ru/public/x3327.htm>

terpretavimo terminus, patikslinti svarbias teksto veiksmų ir jų funkcijų definicijas, ką aš ir pabandyti padaryti prieš konkrečią teksto interpretaciją.

Pasakotojas – per pirmą asmenį egzistuojantis tekste asmuo, kuris organizuoja pasakojimo kompoziciją, intrigą. Jis yra antros stadijos – analizės operacijų – dalyvis. Gali būti veikėjas, gali rasti tik kompozicijos lygmenyje.

Objektas, apie ką kalbama = referencija + Teksto temos yra nustatomos pagrindimo logika iš teksto, kuris analizės metu duotas kaip uždara reikšmių erdvė. Perkeltas temas į skaitytojo kontekstą, aptinkamos referencijos, pasitelkus savąją patirtį bei vaizduotę.

Kodas – kaip kuriamas, koku žanru perduodamas įvykio pasakojimas.

Skaitytos – tas, kuris nori išgirsti pasakojimą, bando susikalbėti su tekstu, gebantis per kalbinius ženklus priesti prie teksto prasmų ir jas pernešti į savo vidinį pasaulį (spėjant, aiškinant, įsisavinant).

Praktiniam aptartų Ricoeur'o teorinių nuostatų ir sąvokų taikymui yra pasirinktas Anastasijos Cvetajevos vėlyvas autobiografinis apsakymas *Žiemos senatviškas Koktebelis* (*Зимний старческий Коктебель*)⁶. Mano manymu, Ricoeur'o teorija itin gerai tinka autobiografinio žanro tekstų interpretavimui. Mokslininkai gana seniai nesutaria dėl šio žanro tekstų interpretavimo bei tokių tekstų analizės galimybių. Ricoeur'o teorija leidžia suprasti šiuos tekstus dialektiškai, kaip jie ir buvo sukurti: kaip užrašytą gyvenimo

įvykį ir kaip semantiškai anoniminį tekstą, kuris atviras skaitytojo suvokimo „produktivumui“.

A. Cvetajevos kūrybos sistemoje gyvenimas yra svarbesnis negu išmonė, todėl jos aprašomieji įvykiai referentiškai „tikrinami“, tačiau tokia jos pasirinkta logika pasakojimui liudija apie jos norą įforminti patirtį, per estetinę formą suteikti jai reikšmę, kuri gali būti perduota kitam. Tekste *Žiemos senatviškas Koktebelis* randasi visos svarbios jos kūrybai temos. Mano manymu, jis buvo rašomas kaip testamentas, todėl yra itin svarbus jos kūrybinio kelio supratimui.

Aprašomas įvykis tekste – tai kelių dienų kelionė į Koktebelio miestą, kur praityje pasakotoja išgyveno nepaprastus meilės jausmus. Dabar ją lydi naujas žmogus, vadinamas bendru vardu „palydovas“ („sputnik“), kuriam ji po kelionės atiduoda jos aprašymą ir įprasminimą. Taigi tekste yra du lygmenys: pats kelionės aprašymas ir šio aprašymo interpretavimas. Šie du lygmenys susipina, kartais sunku atskirti, kur baigiasi dienoraščio fragmentai (kelionės metu parašyti) ir kur prasideda jų aiškinamieji fragmentai, tarsi komentarai ankstesniems užrašams. Logiškai organizuojant jų kelionės siužetą kaip dar vieną epizodą pasakotojos draugystės grandinėje, įvedant praėjusios meilės intrigą, pasakotojai pasisekė įprasmininti šią kelionę, suteikti jai reikšmę. Užrašytas įvykis virsta istorija, dabar kelionė egzistuoja kaip tam tikras taškas pasakotojos gyvenime, užbaigdamas jos asmeninių išraiškų ratą.

Teksto kompozicija nėra atsitiktinė, čia išskiriamos kelios siužeto linijos: chronologiškai nuoseklus pasakojimas apie filmavimo dienas, atsiminimai apie buvusias

⁶ Pirmą kartą publikuotas žurnale „Junost“ („Юность“, 1989, № 9), paskui: А.Цветаева, *Неисчерпаемое*, Москва: Отечество, 1992, c. 97–121; toliau cituojant nurodomi šio leidinio puslapiai.

meilės (pirmą ir paskutinę) ir metatekstinis lygmuo – refleksija apie teksto kūrimo procesą. Pasakotoja vengia griežto montažo principo, ji linkusi kartoti, anaforizuoti ir susieti atskirus praeities epizodus. Šis pasakojimas buvo užrašomas trokštant išreikšti patirtį laiko akiratyje aprašant tam tikrą erdvę – galima pavadinti tai „auto-geografiją“. Užrašai palaipsniui „atkuria“ savo Koktebelį – realų ne todėl, kad jis egzistuoja žemėlapyje, bet realų dėl tų ivykių, kurie ten išgyveno pasakotoja, kartu atkuriamas ir pasakotojos laiko sistema:

1988, ruduo: nesena praeitis – pirmas pažintis su miestu (atvykimo scenos, pirmas išvyka prie jūros);

1911: miesto bei pasakotojos postperfektum praeitis (Mandelštamo bei Vološino eilėraščiai, pirmas meilė);

1972: paskutinė meilė, Aliošos eilėraščiai, sapnas.

1989: dabartinis jos gyvenimo momentas Maskvoje – teksto rašymo sunkumai (atminties tema, dienoraščio aprašymas, abejonės dėl kūrybinių sugebėjimų).

Šiuo pasakojimu įveikiamas gyvenimo baigtinumas, gyvenimo epizodų chaotiškumas, užrašymas tampa priartėjimu prie amžinybės (palyginkime su paskutniais teksto žodžiais: «А Вечность – бескрайним своим разливом затопляет мои берега...», 121)⁷.

Svarbu iš karto atkreipti dėmesį į tai, kad nuo pirmo puslapio beveik visi teksto elementai grupuojasi aplink dvi temines ašis: *sapnas* (Krymas, žiema, jaunystė, eilėraščiai, atsiminimai) – *realybė* (Maskva,

⁷ „О Амžиньбэ – savo beribiu potvyniu užlieja mano krantus...“. Здесь и далее перевод с русского мой. – O.B.

ruduo, senatvė, užrašai)⁸, dviejų ašių sujungiantis faktorius yra ne tik pasakotojos veikėjos figūra, bet ir palydovo, kurio dėka kelionė įvyko, kuriam adresuoti užrašai ir kuris motyvuoja pasakojimą apie meilės istorijas.

Vienas iš pagrindinių kūrinio motyvų – pasakotojos paskutinės meilės istorija (tekste kartojasi: «мое последнее земное очарование», 108; «мое расставание с последней любовью», «мой последний любовный опыт», 111)⁹. Kelis kartus nutūksta prasidėjęs pasakojimas apie mylimąjį — Aliošą, ir tik pamažu per geismo/privalėjimo priešpriešą atsiveria skaitytojui pasakotojos „paskutinė meilės patirtis“: «я боролась за его достоинство, за его <t.y. Alioša – O.V.> душу... Мне радостно вспомнить, что он “внял голосу разума”... что он – устоял... Быть может, и Юре, в его будущем, предстоит такое... Господи помоги ему в тот день!» (120)¹⁰. Tokiu būdu tekstas įgauna didaktinę funkciją: personažų asmeninių santykių pavyzdžiu liudyti apie galimybę išverti pagundą, išsivaduoti iš nuodėmės.

Pasakojimo lygmenyje galima išskirti dvi pagrindines komunikacines situacijas: pasakotoja – veikėja (dabartinis Aš anaforizuojama).

⁸ Tekste tai deklaruota autorės eilėraštyje: «О горький жизни рок. Между землей и небом / Разомкнуты начала и концы, – / Как часто Сон и Явь, в часы затмения Феба, / Меняют ошупью свои венцы...» (110) / „O karti gyvenimo lemtis. Tarp žemės ir dangaus / Atsiskyrė pradžios ir pabaigos, – / Kaip dažnai Sapnas ir Tikrovė, Tebo užtemimo valandomis, / Keičiasi apčiuopomis savo vainikais...“

⁹ „mano paskutinis žemiškas susižavėjimas“, „mano išsiskyrimas su paskutine meile“, „mano paskutinioji meilės patirtis“.

¹⁰ „aš kovojau už jo orumą, už jo sielą... Man džiugu prisiminti, kad jis ‘pakluso proto balsui’... kad jis atsilaikė... Gali būti, ir ateityje Jurai nulemta būtent tai... Dieve, padėk jam tą dieną!“

lizuoja, „kalbasi“ su praeities, atitolusiu Aš), pasakotoja – jos palydovas (pasakotoja adresuoja savo tekstą konkrečiam adresatui).

Pirmoje situacijoje pasakotojos atmintis prikelia pokalbiui buvusią save, čia vyksta dialogas su kitu Aš – Aš-praeitis. Aš-dabartis įsiklauso į praeitį, Aš-praeitis ateina tarsi liudininkas ir patarėjas: «В путь по записям, осенив себя крестным знамением, – ведь не в грех иду, а может быть, сумею рассказать, как идти по берегу греха Искусства, не окунуться!» (106)¹¹ – tai reiškia rašyti tiesą, kas buvo, neišmanyti. Atmintis/praeitis tokiu būdu vaidina tikro žinojimo nešėją, šitas žinojimas pagrįstas praeities ir religijos patirtimi ir, vadinasi, yra rūstus dabarties teisėjas. Per atsiminimus pasakotoja ieško savojo identiteto, susikalba su pačia savimi per laiko nuotolį. Lingvistai teigia, kad kalba išsaugo savyje glaudų supratimo ir atminties ryšį: „*atmintis* ir *supratimas* susieti tarpusavio suderinamumo santykiu: atmintis įjungta į supratimą, o supratimas – į atmintį <...> Tai galima išreikšti formulėmis: *Aš suprantu, tai reiškia, aš prisimenu; Aš suprantu, todėl kad aš prisimenu*“¹². Taigi, pasakotojos pasidalinimas į dvi Aš-projekcijas lemia refleksinę teksto funkciją.

Refleksinė teksto funkcija yra autorės „aš“ rekonstravimas per daugiau kaip 70 metų savojo identiteto fokusavimo prizmę, tačiau šita savivoka stipriai priklauso nuo esančio tekste adresato palydovo. Patikimo klausytojo akivaizdoje vyksta reikšmingų

įvykių atranka teksto viduje. Antroje situacijoje pasakotoja nori susikalbėti su palydovu, jam pateikta praeities kelionė kaip reikšmingas gestas/replika jų bendravime ir kaip galbūt pagalbos gestas ateičiai (žodžiai apie pagalbą cituoti aukščiau). Pasakojimo apie kelionę užrašymas leidžia ne tik išsaugoti praeitį nuo išnykimo (apie tai rašoma tekste), bet ir leidžia sustiprinti komunikacinę funkciją: «ко мне пришел Спутник – и я ему прочту все, что тут мной написано <...> и я прочту ему, выслушаю его суждение» (120–121)¹³. Tekstas turi konkretų adresatą, kurio vertinimas yra svarbus pasakotojai: paskutiniuose puslapiuose aprašomas palydovo laukimas, jis tuoj pasirodys baigiant mums skaityti tekstą.

Atskirai reikia aptarti teksto žanrą arba, Ricoeuro terminais kalbant, kodą. Ką leidžia autoriui dienoraščio žanras išreikšti? Dienoraščio žanras užrašytas iškart po jo pavadinimo: «дневниковые записи 10–15 ноября 1988 года» (95). Tačiau paprastai dienoraščiai nespausdinami, bent jau iki autoriaus mirties. Tekste yra bandymas apibūdinti užrašus kaip „kelionės dienoraštį“ («дневничка путевого», 120), tačiau šiame kelionės dienoraštyje kelionė charakterizuojama ne geografiškai (nes nėra šio žanro struktūrinių elementų – istorinės, etnografinės medžiagos ir t.t.), o temporaliskai: kelias per laiką – Koktebelis duoda atskaitos tašką kelionei laike – iš praeities į dabartį. Iš pradžių sukurtas sau, paskui įgyjęs vienintelį adresatą, pagaliau per spaudą išėjęs į nežinomą audito-

¹¹ „Keliauti po užrašus, persižegnojus, – juk ne į nuodėmę einu, ir gali būti, sugebėsiu papasakoti, kaip einant Meno nuodėmės *krantu*, nebūti panardintam!“

¹² Н. Г. Брагина, *Память в языке и культуре*, Москва: Языки славянских культур, 2007, с. 71.

¹³ „pas mane atėjo Palydovas – ir aš jam perskaitysiu viską, ką aš čia parašiau <...> ir aš perskaitysiu jam, išklaუსysiu jo nuomonę“.

rija, *Žiemos senatviškas Koktebelis* tampa viešu dienoraščiu. Jis kuriamas šių dviejų, rodosi, nesuderinamų žodžių sankirtoje: „dienoraštis“ reiškia intymumą, be-adresavimą, privatumą ir „viešas“ – reiškiantis plačią publikacijos sferą. Taigi, dienoraščio žanras leido autorei išsaugoti nuoširdumo intonaciją, ypatingą intymumo atmosferą, kuri lydi dienoraščio skaitymą. Tuo pačiu metu chaotiški dienoraščio užrašai buvo meniškai perdirbti, jiems buvo suteikta ypatinga užbaigto kūrinio forma, kuria jis gali pasiekti savo skaitytoją (kažin ar be šitos formos būtų išspausdintas rašytojos dienoraštis esant jai gyvai).

Dienoraščio teksto apie neseniai vykusius įvykius publikacija – tai bandymas susikalbėti su ja kelionėje lydinčiu žmogumi, su savimi kitame supratimo lygmenyje. Jeigu pirmas lygmuo buvo kartu buvimas ir kalbėjimas – diskursas, kaip jį aprašo Ricoeur’as, tai kitas lygmuo – tai užrašomas diskursas, įformintas į istoriją, turintis „vidinį prasmės sąryšingumą“ (Ricoeur, 103), susipynęs į svarbų autorei temų grandinę, darantis tekstą suprantamą kitam asmeniui.

Reikia pridurti, kad tuo metu rusų literatūroje atsirado vadinamoji „nauja autobiografinė proza“¹⁴ ir kaip rašo mokslininkas: tada „autobiografinė kreiptis gali būti tiesiog vienintelis problemos sprendimas (ypač postsovietinio rašytojo): subjektyvus nuosavo gyvenimo aprašymas suvokiamas kaip pasipriešinimas nyasmenintai ir nežmoniškai istorijai“¹⁵. Gal būt, šis pasipriešinimo impulsas buvo artimas Anastasijai Cvetajevai. Ji pergyveno daug

„didelių“ istorijos įvykių: Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, visi septyniasdešimt Sovietų Sąjungos režimo metų, tremtis, grįžimas. „Didelė“ istorija nebuvo patikima, tikra verte tapo privatus žmogaus gyvenimas: meilė, draugai, tikėjimas, atsiminimai – tai, kas visada yra su juo, ką galima atsiminti, rašyti, pasakoti ir kas turi prasmę.

Įdomus ir svarbus yra vienas liudijimas apie pirmą šio teksto skaitymą. Pasirodo, kad tekste aprašytas pasakotojos kelionės palydovas yra realus asmuo – Jurijus Gurfinkel’is, Anastasijos Cvetajevos gydytojas ir draugas. Jis paliko atsiminimus apie jų draugystę ir apie mus dominantį aprašymą – jam skirtą «У меня же он („Zimnij starčeskij Koktebel“ – О.И.) вызвал чувство, какое бывает, когда стоишь за спиной художника, преобразующего увиденное в пейзаж на полотне. Точность рисунка, мазок за мазком создают новые объемы. Небо и пространство, люди и деревья волшебным образом оживлены, и, кажется, это всегда теперь будет существовать, хотя уже темнеет, многие разошлись по домам и совсем по-другому легли тени деревьев»¹⁶. J. Gurfinkelis išskiria būtent išsaugojimo teksto potencialą: dabar viskas egzistuos amžinai, nors realybė keičiasi, tačiau kelionėje matomas pasaulis, užrašytas dabar, jau nepasiekiamas naikinimui laike.

¹⁴ И. Кукулин, «Про мое прошлое и настоящее», *Знамя*, 2002, № 10.

¹⁵ *Ten pat*.

¹⁶ „Manyje jis sukėlė jausmą, koks būna, kada stovi už nugaros dailininkui, perkuriančiam regėtą į peizažą drobėje. Piešinio tikslumas, potėpis po potėpio sukuria naujas apimtis. Dangus ir erdvė, žmonės ir medžiai stebuklingu būdu atgaivinami, ir, atrodo, tai visada dabar egzistuos, nors jau temsta, daugelis išsiskirstė po namus ir visai kitaip nugulė medžių šešėliai.“ – Ю. Гурфинкель, «Анастасия», *Дружба народов*, 1998, № 9, <http://magazines.russ.ru/druzha/1998/9/gurfink.html>.

Įdomūs jo žodžiai apie naują apimtį, kuri reiškiasi tekste. Gal tai ir yra skaitytojo supratimo apimtis? Iš tikrųjų mes, perskaitę šitą tekstą dabar, nevažiuosim į Krymą tikrinti, ar taip jį aprašo rašytoja, nenaršysim po jos draugų laiškus, ar teisingai jį aprašo savo asmeninius santykius. Užrašytas pasaulis yra uždaras, turintis pradžią ir pabaigą tekste, bet tuo pačiu metu jis yra atviras mūsų supratimo norui – kodėl jį noriu suprasti? Pabaigos žodžiai: «Да, ты был прав, Юра – прекрасный спутник!» (121)¹⁷ taip pat galima kreiptis į skaitytoją, į mane, skaitančią šį tekstą, jeigu aš sugebėsiu su tokiu pat pasitikėjimu įsiklausyti į atsiveriantį man laiko bei patirties dialogo pasaulį.

Teksto pabaigoje pasakojimo intonacijos tampa intymesnės: jeigu pradžioje aprašomas išorinis pasaulis, tai paskutiniuose puslapiuose aš, skaitanti juos, beveik esu šalia rašančios rankos. Rodosi, svetimo gyvenimo istorijos skaitymas „apnuogina“ slaptą procesą: kaip autorefleksija tampa komunikacija. Prieš mane jau ne priklausantis kitam baltas lapas su pažįstamais juodais ženklais, bet gyvas balsas su savo praeitimi, atvirai kalbantis į mane, per atvirumą besikreipiantis į mane, laukiantis mano vidinio atsakymo. Iš pradžių man pasirodė svetimas toks savęs pateikimas ir šita užrašyto pasakojimo dovana draugui.

¹⁷ „Taip, tu buvai teisus, Jura – puikus palydovas!“

Bet paskui galvodama apie savipažinimo galimybes, per ką arba iš ko atsiranda noras geriau save pažinti, permąstant praeitį, ką galima iš savo praeities pateikti kitam, supratau, kad iš teksto man svarbiausia yra laikų ryšio prasmė Aš-perspektyvoje: kaip praeitis reiškiasi dabartyje, kaip kuriamas Aš-modelis atminties pagalba, kaip mano praeitį galima atpasakoti kitam, kad šitas pasakojimas taptų ne egocentriniais atsiminimais, bet būtų reikšmingas dabartinės situacijos žmogui. Ar įstengs susikalbėti su užrašytu pasakojimu kiekvienas skaitantis, ar jis taip pat galės tapti „palydovu“ ir taip priartėti prie užfiksuotos „amžinybės kranto“?.. Blykstelėjo keista mintis, kad šis tekstas beveik blogų protėvis, pasauliniame interneto tinkle esančių viešųjų dienoraščių prosenis, bandymas sujungti refleksiją ir komunikaciją vienoje erdvėje – neįmanomas dalykas iki-virtualiniame pasaulyje!..

Jei iš pradžių aš pažiūrėjau į šitą tekstą „logiškai“ ir bandžiau aprašyti užrašyto diskurso reikšmių objektyvumą, analizuo-dama komunikacines teksto situacijas bei žanrą (tik tokiu būdu per semantinę autonomiją tekstas yra man, kaip skaitytojai, pasiekiamas), tai pamažu logikos patvirtintos prasmingumo linijos susiklosto į pranešimą, skirtą man. Interpretacija aktualizavo tas teksto reikšmes, kurias, tikiuosi, man pavyko bent truputį suprasti.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ ПОЛЯ РИКЁРА О ПИСЬМЕННОМ ПОВЕСТВОВАНИИ И ИХ ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ К АНАЛИЗУ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Ольга Велавичюте

Р е з ю м е

С одной стороны, оставаясь с рамках герменевтики, отдающей первенство субъективному пониманию текста, с другой стороны, используя методы структурализма для объективного анализа текста, Поль Рикёр предлагает увидеть в диалектическом соединении этих наук путь к новым возможностям интерпретации текста. Однако его работа далека от литературоведческой точности: это, скорее, начальная точка отсчета для филологов. В работе ученого нет примеров практического применения теоретических штудий. Из монографии Рикёра были выделены основные термины – рассказчик, объект, код, читатель – и описаны как инструменты для анализа текста. В соответствии с интерпретационной моделью Рикёра был проинтерпретирован автобиографический текст Анастасии Цветаевой «Зимний старческий Коктебель».

Согласно интерпретационной модели Рикёра, в первой гипотетической фазе предлагается прочтение этого текста как итогового для творчества А. Цветаевой. Затем следует вторая фаза – аналитическая, в которой выделяются основные темы и мотивы текста (любовь, дружба, Бог, время, поэзия) и их связи между собой; также анализируется выбранный дневниковый жанр произведения. В заключительной третьей фазе – присвоение прочитанного – текст открывается в контекст реальных читателей, в том числе в личностный контекст интерпретатора. Таким образом, согласно Рикёру, понимание текста возможно только потому, что контурные линии смысла, зафиксированные автором и прочитанные интерпретатором, пересеклись определенным образом, образовав новое смысловое пространство интерпретации.

Получено: 2010, сентябрь

Принято: 2010, сентябрь

Адрес автора:

Vilniaus universitetas

Rusų filologijos katedra

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius Lietuva

E-mail: velavichiute@gmail.com